सामुदायिक भूमि तथा सुधार सम्बन्धि अध्ययन भ्रमण
२६ माघ देखि ४ फागुन २०७०
सिकाई प्रतिबेदन

पृष्ठभूमि :

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्रले अक्सफाम नेपालको सहयोगमा जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चसँग मिलेर दैलेख, सुर्खेत र डडेल्धुरामा संयुक्त लालपुर्जा अभियान र सामुदायिक भूमि तथा कृषि सुधारको अभ्यास गरिरहेको छ । यसका लागि डडेल्धुराको जोगबुढा, शिर्ष र आलीताल, सुर्खेतको सहारे, मेहलकुना र मैनतडा, दैलेखको पादुका, बरा र गमौडी गाविसमा भूमि र कृषि विषयमा परिवेश अध्ययन गरिएको छ । अभियानमा संलग्न अगुवा तथा कार्यकर्तामा बुझाई बढाउन हाल सामुदायिक भूमि सुधारको अभ्यास भईरहेको दाङको गंगापरस्पुर, सिन्धुपाल्चोकको राम्चे र महोत्तरीको लीक्ष्मनियाँमा अध्ययन भ्रमणको व्यवस्था गरिएको थियो । भ्रमणमा ३ ओटै जिल्लाका ४ महिला र ३ पुरष गरि ७ जना अगुवा तथा सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र र अक्सफामबाट १/१ जना प्रतिनीधि गरि ९ जना सहभागि थिए ।

उद्देश्यहरु :

१. सामुदायिक भूमिसुधार भईरहेका गाउँको अभ्यास र तिनका सदस्यसँग छलफल गरी नयाँ अगुवामा सिकाई बढाउने र उर्जा थप्ने ।

२. दैलेख, सुर्खेत र डडेल्धुराको एक एक गाविसको एक एक वडामा गरिदैं आएको सामुदायिक भूमिसुधारको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।

भ्रमणको व्यवस्थापन :

एक हप्ताका लागि आयोजना गरिएको अध्ययन भ्रमणलाई उपलब्धिमूलक बनाउन तीन ओटै ठाउँमा हुने कार्यक्रमको बिस्तृत योजना तय गरि माघ २६ गते नै सहभागिलाई जानकारी गराईएको थियो । अध्ययनका क्रममा समुदायसंगको घुलमिल र बिश्वसनियता बढाउन तथा आन्दोलनको संस्कार समेत बुझाउन समुदायमै खाना बासको व्यवस्था मिलाईएको थियो । यसले सहभागिलाई नयाँ कुरा सिक्न र छलफल गर्नका लागि समय वा अन्य कारणले सिमिति गरेको थिएन ।

सामुदायिक भूमि सुधारको पृष्ठभूमि र हालको कामलाई बुझाउन दाङमा जिल्ला संयोजक रेमन्त चौधरी, अभ्यासकर्ता सुनिल चौधरी र जिल्ला मञ्चका सचिव हरिनारायण चौधरीले सघाउनु भएको थियो । त्यस्तै महोत्तरीमा क्षेत्रीय संयोजक कुमार थापा, जिल्ला मञ्चका अध्यक्ष फौदसिंह स्याम्बा, सचिव राजकुमार बस्नेत र अभियानकर्ता राजेन्द्र महतोले सघाउनु भएको थियो । सिन्धुपाल्चोकमा अभ्यासकर्ता रन्जना तामाङ र सिता भुजेलले सघाउनु भएको थियो ।

पहिलो दिनमै कार्यक्रमको उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र खर्चबारे पनि जानकारी गराईएको थियो । यसले सहभागिहरुलाई भूमि अधिकार आन्दोलनको स्रोत व्यवस्थापन प्रक्रिया समेत बुझ्न मद्दत पुगेको थियो । भ्रमणका क्रममा सबै सहभागिले आफ्ना कुरा राख्न सक्ने गरि सिकाई भ्रमणमा बिषय र ठाउँ अनुसार सहजीकरणको जिम्मेवारी बिभाजन गरिएको थियो । यस प्रक्रियाले भ्रमणमा सहभागिले सहजीरकण गर्ने

मौका समेत पाएका थिए । दैनिक समिक्षा गरि सिकाई रआफ्नो क्षेत्रमा गर्न सकिने सम्भावनामा छलफल भएको थियो ।

स्थान	अध्ययन गर्ने बिषय	जिम्मेवारी	जिम्मेवारको पृष्ठभूमि
दाङको बाँकी र गाबिस	बाँझो जग्गाको उपयोग र जोत भोगको प्रमाण पत्र	नरी राम लोहार	भ्रमण टोलीमा सहयोगी
महोत्तरीको लक्ष्मिनिया गैरीगाउँ	प्रतिपर्धात्मक खेती	कमल रोकाया	कृषि प्राबिधिक र कृषि समुहमा काम गरिरहेको
महोत्तरीको लक्ष्मिनिया थापापुर	बाँझो जग्गाको उपयोग	मिना भाट	सामुदायिक भूमि सुधारको अभ्यासकर्ता
महोत्तरीको किसाननगर	बाँझो जग्गाको उपयोग, संयुक्त पुर्जा, गाउँ ब्लक नापी	गीता ज्ञवाली	सामुदायिक भूमि सुधारको अध्ययनकर्ता
सिन्धुपाल्चोकको राम्चे पखेरा	बालीचक्ला	रमा वली	भूमि आन्दोलनको अगुवा
सिन्धुपाल्चोकको राम्चे ठोट्नेरी	सामुदायिक बनको बाँझो जग्गा उपयोग	हर्कमति कार्की	सामुदायिक बनको पनि जिम्मेवार पदमा रही काम गरिरहेको
सिन्धुपाल्चोकको राम्चे पात्ले	गुठी संघर्ष र सामुहिक खेती	महेन्द्रनाथ योगी	गुठी समस्या भोगेको र आन्दोलनमा पनि सक्रिय
भूमिघर काठमाण्डौं	प्रतिबेदन तयार र प्रस्तुती	दिगम्बर ओझा	सामुदायिक भूमि तथा कृषि सुधार अभियानमा बढी सक्रिय अगुवा

अध्ययन भ्रमणको आचारसंहिता :

- हामी सिक्ने र सिकेको कुरालाई आफ्नो संगठनमा लागु गर्ने अठोट बोकर आएका छौं । देखेका र सुनेका हरेक कुरालाई सकारात्मक रुपमा बुझ्ने र लेख्ने छौं । नयाँ काम कसरी सम्भव भयो भन्ने प्रक्रियाबारे बढी चासो दिई आफुमा ज्ञान, सीप बढाउनेछौं ।
- हामी भूमि र कृषिका सन्दर्भमा परिवर्तन भएको कुरा देख्नेछौं । त्यो परिवर्तन हुनुमा के कस्तो प्रयास भयो ? चुनौती कस्ता आए ? चुनौतीलाइ कसरी समाधान गरियो ? समुदायले के फाईदा पाएका छन ? भन्ने कुराको अध्ययन गरि आफ्नो समुदायको सम्भावनाबारे सोच्ने र एक अर्कामा जानकारी आदान प्रदान गर्ने छौं ।

- हाम्रो बसाई, छलफल प्रक्रिया सामान्य अवस्थाको हुनेछ । ब्यवस्थापन भन्दा सिक्ने कुरालाई महत्व दिनेछौं । भ्रमणका क्रममा आएका कठिनाईहरुलाई स्वभाविक रुपमा स्वीकार गर्ने छौं । परिस्थितिको सामाना गर्दै सिक्ने र अगाडी बढ्ने हाम्रो मान्यता कायम राख्नेछौं ।
- हाम्रो भ्रमण ज्ञान, सीप, सम्बन्ध बढाउन र सामाजिक आन्दोलनका मुल्य, मान्यता बुझ्नका लागि हो । हामी जे सिक्छौं, त्यो नै हाम्रो सम्पत्ति हुनेछ । तत्कालीन आर्थिक फाईदालाई हामी महत्व दिने छैनौं ।

भ्रमणको प्रस्तावित खर्च :

क.सं.	खर्च शिर्षक	रकम
१	घरदेखि (डडेल्धुरा,सुर्खेत, दैलेख) लमहीसम्म पुग्दाको सहभागिलाई खाना र बसभाडा	७०००
२	भ्रमण अवधीको स्थानिय बसभाडा	२०००
३	७ दिनका लागि सुमो रिजर्भ (दैनिका ४५०० का दरले)	३१५००
४	गाडीमा डिजल -अनुमानित२०० लिटर)	२००००
५	काठमाण्डौं देखि सहभागि फिर्ता पठाउँदा खाना र बसभाडा	१४०००
६	दैनिक खाना खर्च (७ दिनको ४०० का दरले ९ जना)	२५२००
७	दैनिक खाजा खर्च (७ दिनको २०० का दरले ९ जना)	१२६००
८	बास खर्च (७ दिन २००० का दरले)	१४०००
९	स्टेश्नरी	१०००
१०	सञ्चार खर्च	५००
११	अन्य, भैपरिआउने खर्च	३०००
	जम्मा	**१,३०,८००**

शुरुवातमै नयाँ अनुभव :

सहभागिहरु लमही पुग्दा साँझको ६ बजी सकेको थियो । एक घण्टा भन्दा बढी कच्ची बाटो हिंडेपछि बाँकी गाउँ भूमि अधिकार मञ्चमा पुग्यौं । पुग्नासाथ संगठनका सदस्यहरु फूल र टिका लिएर स्वागत गर्न आए । त्यो टिका र फूलसित संगठनका सदस्यहरु बीचको आत्मीय सम्बन्ध जोडिएको महसुस भईरहेको थियो । त्यसको लगत्तै सालका पातले बनाईएका टपरीमा भुटेको मकै र कालो चिया खाजाको रुपमा आयो । नयाँ सहभागिलाई खाजा भन्दा टपरीले आकर्षित गरिरहेको थियो । सुत्न पुरुषका लागि भूमिघरमा र महिलाका लागि संगठनका सदस्यको घरमा ब्यवस्था गरिएको थियो । जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चका सचिव हरिनारायण चौधरी भन्दै थिए, बिहान शौचालयका लागि जुन घरमा गएपनि हुन्छ । सबै हाम्रो संगठनका सदस्यहरुका घर हुन । यसबाट महसुस हुन्थो कि, उनीहरुमा एकता छ ।

मेलमिलाप छ । बिहान खाना खाएर बाँझो जग्गामा गरिएको खेती हेर्न जाँदा १० जनाजतिलाई बोलाईएको रहेछ । तर त्यहाँ सय भन्दा बढी उपस्थित भएपछि भ्रमणका सहभागिलाई अचम्म लाग्यो । हाम्रो ठाउँमा १० जना जुटाउन पनि गाह्रो हुन्छ भने यहाँ कसरी बिना जानकारी यतिका मान्छे सहभागि भए ? उनहिरुले महसुस गरि सकेका थिए, भूमि अधिकार मञ्चको एउटा फरकपन यही हो ।

बाँझो जगगाको उपयोग र न्यायीक बाँडफाँड :

गंगापरस्पुर गाबिस भित्र भूमि अधिकार मञ्चको अगुवाईमा ३ ठाउँमा ५३ बिघा १८ कट्ठा बाँझो जग्गा उपयोग गरिएको छ । घरवास समेत नभएका पुर्व कमैया, सुकुम्बासीहरुले नदी किनारमा रहेको बाँझो जग्गामा खेती गरि उत्पादन बढाईरहेका छन । जग्गाको बाँडफाँड आफैले गरेका छन । उनीहरुले कसैलाई अन्याय नहुने गरि राम्रो र कमसल जग्गा छुट्याए । त्यसपछि सबैलाई राम्रो र कमसल दुबैतिर भाग लगाए । कसलाई कता दिने भन्ने बिषयमा बिवाद भयो । उनीहरुले भाग लगाई सकेपछि जगामा १,२ गरी नम्बर राखे । त्यही अनुसार कागजमा नम्बर राखेर गालो पारे । त्यसलाई संगठनका सदस्यहरुले लिए । आफ्नो भागमा जति नम्बरको कागज पर्‍यो । त्यही नम्बरको जग्गा उसको भयो । यसरी बाँड्दा कसैले भेदभाव भएको महसुस गरेनन । सो जगगामा धान, अर्सि लगाईएको छ । जग्गा कमाउन पाएपछि जिविका चलाउन सहज भएको छ ।

संगठनप्रतिको बुझाई र योजनामा स्पष्ट :

गांगापरस्पुरका भूमिहीनहरुको अभियान केवल जग्गाको उपयोगमा सिमित छैन । अवको योजना भोग गरेको जग्गाको गाबिसबाट प्रमाण लिने । कर तिरेर रसिद लिने र त्यसपछि दर्ताका लागि मालपोत केन्द्रित आन्दोलन गर्ने छ । संगठीत भएपछिको अनुभव सुनाउँदै एक महिला सदस्यले भने, पहिला पहिला जमिन्दारले हप्काउँदा डराउँथ्यौं । अहिले संगठीत भयौं । आफ्नो अधिकारका लागि आफै लड्नुपर्छ भन्ने बुझ्यौं । एकजुट भयौं । हामी बलिया भएका छौं । अगुवा सहनशील र सदस्यहरुलाई बुझाउन सक्ने हुनुपर्छ । संगठन आफै बलियो हुन्छ । हामीले पनि संगठन बनाउँदा कसैले बिश्वास गर्दैनथे । बैठकमा सबै सदस्य आउँदैनथे । केही दिन त अनुपस्थित हुनेलाई जरिवाना पनि गरियो । कसैले बैठकको दिन बाहिर जानु परेमा संगठनलाई जानकारी दिएर जानु पर्ने नियम बनायौं । अहिले सबैले बुझेका छन । नियमित बैठकमा आउँछन । जरिवाना गर्ने नियम हटाईदियौं । बाहिर जाँदा जानकारी दिने चलन अहिले पनि छ ।

उनीहरु अन्य आयबृद्धिका काममा पनि संलग्न हुन थालेका छन । सहकारी बनाएर मासिक ५० रुपयाँका दरले बचत गर्छन । बचत ४७ हजार पुगेको छ । १ लाख १५ हजार बराबरको श्रमदान र स्थानिय स्रोत जुटाएर भूमिघर बनाईएको छ । जहाँ सहकारीको कार्यालय पनि राखिएको छ । बैठक, छलफल त्यही भूमिघरमा हुन्छ । संगठनमा कुनै ब्यक्ति आउँदा त्यही घरमा बस्ने ब्यवस्था गरिन्छ । २१ जनाले जोतभोगको आधार प्रमाण पत्र लिईसकेका छन । ६ जनाले ८ कट्ठा जग्गामा सामुहिक खेती गरेका छन । केही सदस्यहरुले बंगुरपालन पनि गरेका छन ।

जोतभोगको प्रमाणका लागि संघर्ष र उपलब्धि :

दाङको गंगापरस्पुरमा गाउँ भूमि अधिकार मञ्च गठन भएपछि लामो समयदेखि ऐलानी जग्गा भोग गर्दै आएका परिवारले जोतभोगको प्रमाण लिने निर्णय गरि २०६६ भदौ १ गते ७ सय २३ परिवारले एकै पटक निबेदन दिए । शुरुमा गाबिसले प्रमाण दिन मानेन । गाउँ मञ्चले भेला, बैठक, सभा गरि दवाव दिएपछि सर्वदलिय बैठकबाट छानबीन गरि जोतभोगको प्रमाण दिने सहमति भयो । भेला गाबिस भवन अगाडीको चौरमा हुन्थ्यो । भूमिहीनको सहभागिता देखेर गाबिस सकारात्मक हुँदै गयो ।

आन्दोलन र सवालबारे बुझिसकेपछि गाबिसले पनि ३/४ पुस्ता अघिदेखि कमाई आएको जग्गा दर्ता हुन नसकेको कुरालाई समस्याकै रुपमा लियो । छानबीन गरि जोतभोगको प्रमाण दिन सर्वदलिय समिति बनायो । त्यो समितिले ऐलानी भोग गरेका परिवारलाई जोतभोगको प्रमाणका लागि निबेदन दिन सुचना जारी गर्‍यो । निबेदन आएपछि छानबीन गर्न अर्को समिति बन्यो । छानबीन समितिले वार्ड अनुसार छानबीनको योजना बनाई समुदायमै गई जग्गाको क्षेत्रफल र चारकिल्ला पत्ता लगायो । त्यसपछि बन जंगल र सार्वजनिक कामका लागि छुट्याएको जग्गा (कुलो, गौचरन, साँध सिमाना) बाहेक खोलाको छेउ वा अन्य ठाउँमा बसेका परिवारलाई जोतभोगको प्रमाण दिने निर्णय गर्‍यो । पहिलो चरणमा ५ कट्ठा भन्दा कम जग्गा भएकालाई प्रमाण दिने सहमति अनुसार त्यस्ता परिवारले जोतभोगको प्रमाण लिईरहेका छन । जोतभोगको प्रमाण पत्र दिँदा गाबिसले ६० रुपयाँ दस्तुर लिने गरेको छ । त्यो रकमबाट भूमिहीन, सुकुम्बासीकै पक्षमा काम गर्न छुट्टै खाता खोलिएको छ । छानबीनका क्रममा सर्वदलिय टीम परिचालन गर्न गाबिसले बजेट पनि छुट्याउने गरेको छ ।

तरकारी खेतीबाटै धनी भए, बिष्णुदेव महतो :

बाबुको सम्पत्तिबाट एक कट्ठा मात्र जग्गा पाएका महोत्तरीको लक्ष्मिनिया गैरीगाउँका बिष्णुदेव महतो अहिले डेढ बिघा जग्गाका मालिक छन । खेती बाहेक उनको अरु ब्यावशाय छैन । खेतीबाटै उनको जिविका चलेको छ । यति मात्र होईन छोरीलाई जनकपुरमा एमबिबिएस पढाईरहेका छन भने साना छोराछोरी पनि निजि बिद्यालयमा पढीरहेका छन । उनको वार्षिक १० लाख कमाई छ । ४ लाख भन्दा बढी नाफा हुन्छ । यति प्रगतीको कारण हो उनले गरेको प्रतिस्पर्धात्मक खेती ।

उनले डेढ बिघा जग्गामा खेती गर्छन । एउटै समय उएटै गाह्रामा मसुरो, आलु, काउली, अर्सी, उखु लगाउँछन । गएको एक सिजनमा उनले ८५ हजारको सिमि, ७५ हजारको काँक्रा र भान्टा, ४५ हजारको झिम्नी बेचेछन । काँक्रा र झिम्नीको बिउमात्र १९ हजारको बेचेछन । चार प्रकारको उखु लगाएका छन । उनले लगाएका उखुमा COG -85, 88232, COG-64, 8436 गरि चार जातका छन । जुन राम्रो फल्यो त्यसैलाई बढाउने योजना छ । COG -85 मोटो र खानलाई मिठो हुन्छ । 88232 आँख्ला लामो, खानका लागि नरम र मिठो हुन्छ । COG-64 लामा आँख्ला भएको पातलो हुन्छ । 8436 छोटा आँख्ला भएको हुन्छ । ढल्दैन । अर्को वर्ष जुन जातले बढी उत्पादन दियो, त्यही बढी लगाउने सोच छ । उनले १ कट्ठा जग्गामा ७० क्वीन्टल उखु फलाउँछन । ५ लाख खर्च गरेर सिचाईका लागि ईनार बनाएका छन । उनको खेत र घरको बीचमा अरुको जग्गा परेकाले ईनारमा पानी तान्न सकिएको छैन । घुमाउरो बाटो भएरपनि तार बिजुलीको लिएर पानी तान्ने उनको योजना छ । यस वर्षको आम्दानीबाट १ लाख पानी तान्नमा खर्च गर्ने सोच छ । आफुसंग भएको जग्गाको संयुक्त लालपुर्जा बनाई श्रीमतिको पनि जग्गामा हक कायम गराएका छन ।

यति प्रगती गर्नुको कारण आफ्नै मिहेनेत र भूमि अधिकार मञ्चले कृषि तालिमका लागि गरेको सहयोग थियो । बाबुबाट अलग भएपछि उनले आफ्नो भागमा आएको एक कट्ठा जग्गामा तरकारी लगाएर ८ हजार कमाए । त्यो पैसाले २ कट्ठा जग्गा थपे । दोस्रो वर्ष २० हजारको तरकारी बेचे । यसरी वर्षेनी आम्दानी बढाउँदै जग्गा किन्दै गए । अहिले उनले प्रतिस्पर्धात्मक खेती गर्ने तालिम पाएपछि झन आम्दानी बढीरहेको छ ।

फेरिदैछ, मडाहाखोला :

बगरमा खेती हुन्छ भन्दा कसैले बिश्वास पनि गरेका थिएनन । भूसंरक्षण कार्यालयमा नदी नियन्त्रण र बगरको उपयोगको कुरा गर्दा वाह्यात कुरा ठानिन्थ्यो । अहिले त्यही बगर खेतमा परिणत भएको छ ।

महोत्तरी जिल्लाको लक्ष्मिनियाँ गाबिस १ मा पर्ने थापापुरमा ३० बिघा जग्गा मडाहाखोलाको किनारमा छ । त्यहाँको सात बिघा जग्गा कोपिला भूमि अधिकार मञ्चले उपयोगमा ल्याएपछि २० बिघा जग्गा अरुले उपयोग गरिसकेका छन । बालुवा गिट्टी निकाल्न प्रयोग भएको खोलामा अहिले अन्न फल्न थालेको छ । गाबिसको सहयोगमा सिचाईका लागि बोरिङ राखिएको छ भने तटबन्ध निर्माण्का लागि पनि गाबिसले सहयोग गरेको छ । गाबिस, भूसंरक्षण कार्यालय र जिल्ला भूमि अधिकार मञ्च मिलेर नदी नियन्त्रण गर्ने योजन ाबनेको छ । उखु, आँप, अरहर, परवल, लिचि लगाईएपछि उजाड देखिने बगर हरियो भएको छ ।

हाम्रो घरमा पनि कोठी भकारी भयो :

लक्ष्मिनियाँ १ थापापुरकी रामकुमारी सदाले खेती गर्न थालेपछि भारतमा रोजगारी गर्न गएका उनका श्रीमान घर फर्केका छन । छोराछोरी बिद्यालय जान थालेका छन । उनी मात्र हैन । कोपिला भूमि अधिकार मञ्चमा आवद्ध २३ परिवार नै खेतीमा लागेपछि जिविका चलाउन सजिलो भएको छ । यस्तो खेतीका लागि उनीहरुसित खेत छैन । त्यही मडाहा खोलाको बगरमा खेती गरेका हुन । बगरको ७ बिघा जग्गालाई मञ्चमा आवद्ध २३ सहित ३४ परिवारले साढे चार कट्ठाको दरले बाँडेर खेती गरेका छन । बालुवा चालेर, दाउरा बेचेर गुजारा गर्ने परिवार अहिले तरकारी बेच्न थालेका छन । वर्षरभरीका लागि मकै र दाल आफै उत्पादन गर्छन । बगर उपयोग हुनुभन्दा अगाडी काम नपाउँदा भोकै पनि बस्नु पर्थ्यो । अहिले त्यो अवस्था छैन । काम पाएको बेला किनेर खान्छन । नपाएको बेला आफ्नो उत्पादन खान्छन । आफ्नो उत्पादन भोकमारी हुने, ज्याला नपाउने, आफनै काम गर्नु पर्ने समयका लागि थन्काउँछन । उनीहरुलाई सबभन्दा बढी खुशी केले दिएको छ ? भन्दा जवाफ दिन्छन, हाम्रो घरमा पनि कोठी भकारी छ अहिले । गाबिसभरीका भूमिहीन महिला मिलेर कृषि सहकारी बनाएका छन । शुरुमा ५ रुपयाँ बचत गर्थे । पछि २० रुपयाँ बनाए । अहिले मासिक १०० बचत गर्छन । १ सय १ जना सदस्य भएको सहकारीमा १ लाख २ हजार बचत संकलन भएको छ ।

आफ्नै संघर्षबाट उत्साहित समुदाय :

लक्ष्मिनिया १ थापापुरका ३३ परिवासित आफ्नो स्वामित्वमा जग्गाको एक टुक्रा पनि छैन । अरुको जग्गामा छाप्रा हालेर बस्ने । ज्यालामजदुरी गरेर जिविका चलाउने मैं थियो उनीहरुको जिन्दगी । २०६६

मा कोपिला गाउँ भूमि अधिकार मञ्च गठन भयो र सिकाई केन्द्र चल्न थाल्यो । उनीहरुले सिकाई केन्द्रमा आफ्नो नाम, गाउँको नाम लेख्न र भन्न सिके । त्यसपछि गाबिसबाट आफुले पाउन सक्ने सुबिधाको बिषयमा थाहा पाए । मुख्य समस्या खान लाउनकै थियो । कसरी जिविका चलाउने भन्ने कुरा उठेपछि स्रोत नक्सा बनाईयो । नक्सामा छलफल गर्दा मडाहा खोलामा ३० बिघा बगर देखियो । त्यहाँ पानीले क्षति नहुने र अरुले बिवाद गर्न नसक्ने ठाउँ पत्ता लगाएर ७ बिघा जग्गा उपयोग गर्न गाबिसमा सहमति गराए । जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चले बिउबिजनका लागि सहयोग गर्‍यो । गाबिसले तटबन्धका लागि ३० हजार र बोरिङ राख्न ३० हजार सहयोग गर्‍यो । नदी किनारमा रोप्न जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालयले बिरुवा र तारजाली उपलब्ध गराएको छ । संगठीत भएपछि शक्ति र सहयोग जुटेकोमा उत्साहित छन ।

उनीहरुले सहजै यति गर्न सकेका होईनन । जमिन्दारहरुले आफ्नो गौचरन भनी बिरोध गरेका थिए । खेती गर्न नदिने षडयन्त्र रचेका थिए । संगठीत भएर लडेपछि अरुको केही लागेन । डेढ वर्ष संघर्ष गरेर गाबिसबाट सो जग्गा भोग गरेको प्रमाण पनि लिई सकेका छन । प्रमाण लिएपछि बिरोध भएको छैन । खोलाबाट बालुवा गिट्टी निकाल्नेहरुले बिवाद गरका थिए । बाँझो जग्गाको उपयोग गर्दा अभियानकर्ता राजेन्द्र महतोले भोगेका चुनौती पनि कम छैनन । उनलाई एकपटक नचिनेका युवाहरुले मोटर साईकिलमा बसाएर घुम्न जाने भने । उनलाई अपहरण गर्ने वा अरु ठाउँमा लगेर कुट्ने योजना हो कि भनी शंका लागेर गएनन । त्यसपछि उनीहरुले राजेन्द्र महतोलाई घरमै गई गाली बेईज्ती गरे । त्यस घटनामा संलग्नलाई कारवाहीको माग गरि राजेन्द्र महताले ईलाका प्रहरी कार्यालयमा मुद्दा हाले । ठूलो समुहमा आएर संगठनका बिरोधीहरुले प्रहरीलाई राजेन्द्रको बिरुद्धमा निर्णय गर्न दवाव दिए । प्रमाण राजेन्द्र महतोको पक्षमा भएकाले आफुलाई कुनै समस्या भए धम्की दिने ब्यक्तिहरु जिम्मेवार हुनुपर्ने कागज बनाउन सफल भए । त्यपछि मात्र काम गर्न सजिलो भएको थियो ।

लक्ष्मिनियाँमा गासिमा १५ जनाको भूमि अधिकार सञ्जाल छ । त्यसले गाबिसको स्रोतमा दावी गर्ने, २/३ महिनाको अन्तरमा गाबिस स्तरीय छलफल, अर्न्तक्रिया गरि भूमिहीनका समस्या उठाउने गर्छ । अहिले त्यस गाबिसमा गाउँ ब्लक जग्गा नापी हुदै छ । जग्गा नापी गर्दा भोग गरेको सालदेखि प्रतिवर्ष एक सय रुपयाँको दरले कर लिने निर्णय भएको थियो । त्यहाँ २०२७ सालदेखि बसेका बस्ती छन । उनीहरुले एक सयका दरले ४ हजार ३ सय तिर्नुपर्ने हुन्थ्यो । मञ्च मार्फत गरीब समुदायले तिर्न नसक्ने कुरा उठाईएपछि वार्षिक १० रुपयाँ तिर्नुपर्ने सहमति भएको छ । अहिले ४ सय ३० रुपयाँ तिरेर जग्गा नापी गराउन सक्ने भएका छन । यस गाबिसका ३२ जोडीले संयुक्त लालपुर्जा बनाएका छन । गरीबहरु आफै संघर्षमा जुटेपछि गाबिस तहका नेता पनि उनीहरुको पक्षमा छन ।

थकाई मार्ने ठाउँ पाईएको छ

अर्काको घरमा भाडा तिरे बस्दा २/४ सय ऋण लिनु पर्‍यो भने भाडामा बस्नेको बिश्वास हुँदैन । यिनहिरु घर छोडेर कहीं पनि जान सक्छन भन्थे । दुःख बिराम पर्दा उपचार गर्न न आफुसित पैसा हुन्थ्यो । न कसैले सहयोग गर्न चाहन्थे । जव आफ्नो घर भयो । त्यसपछि जीवन नै फेरिएको छ । स्थायी बसोबास भएपछि ऋण लिन कठिन छैन । ज्याला मजदुरी गरेपनि बेलुका आएर थकाई मार्न पाईएको छ । मासिक घरभाडा तिर्नु नपर्दा पैसा बचत भईरहको छ । यो भोगाई हो किसाननगर ९ महोत्तरीका शोभा बि.क. को ।

उदयपुरको गरीब परिवारमा जन्मेकी शोभा बि.क. को बिवाह पनि गरीबसंगै भयो । जिविका चलाउन कठिन भएपछि ज्यालामजदुरी गर्न बर्दिवास झरे । त्यहाँ डेरा गरेर ज्याला मजदुरी गरी जिविका चलाउँथे । स्थायी ठेगाना नभएकाले उनलाई सघाउने र बिश्वास गर्ने कोही थिएन । २०६८ सालमा उनलाई चारघरे भूमि अधिकार मञ्चको बिषयमा थाहा भयो । उनले मञ्चमा आएर आफुलाई पनि बस्न दिन आग्रह गर्नु भयो । वास्तविक सुकुम्बासी हो कि होईन भन्ने बिषयमा मञ्चले चाँडै बिश्वास गर्ने कुरा थिएन । पुर्खौली गाउँमा गई सुकुम्बासी भएको प्रमाण ल्याएपछि उनलाई संगठनमा बस्न दिईयो । अहिले २ कट्ठाजति जग्गा छ । त्यसमा बाँसले बनाएको घर छ । बाँकी रहेको जग्गामा तरकारी लगाईएको छ । बच्चको खुट्टामा चोट लाग्दा उनले संगनबाट २ हजार ५ सय सहयोग पाउँदाका दिन स्मरणीय छ उनलाई । संगठनमा नहुँदा हजार रुपयाँ पनि कसैले पत्याउँदैनथे । शोभाको भनाई छ, गरीबका लागि आमा, बुवा, सरकार सबै संगठन मात्र हो ।

दाईजो पाए जस्तो लाग्यो

किसाननगरकी कबिता कार्की पनि गरीब परिवारमा जन्मेकी हुन । उनका श्रीमान सोझा राम्ररी बोल्न समेत नसक्ने छन । उनीसंग साढे दुई कट्ठा जग्गा थियो । कबिता कार्कीले सोझा श्रीमानलाई साथ दिदैनन होला भन्ने समाजको बुझाई थियो । तर उनमा त्यो सोच नै थिएन । यस्तो समाजिक बुझाईका सामु संयुक्त पुर्जा बनाउने प्रस्ताव राख्नु नै कबिता कार्कीका लागि चुनौती थियो । तथापी उनले आफ्ना श्रीमानसित प्रस्ताव राखिन र संयुक्त पुर्जा बन्यो । लालपुर्जा बनाएको दिन उनलाई दाईजो पाएको महसुस भयो । जवकी बिहेमा उनले दाईजो पाएकी थिईनन । सोही ठाउँकी गंगामाया सापकोटालाई पनि संयुक्त लालपुर्जा बनेपछि पुरुष सरह अधिकार पाएको महसुस भयो छ । उनको भनाई छ, जवसम्म जग्गा श्रीमानको मात्र थियो, धेरैकुरा सहेर बस्नुपर्छ भन्ने लाग्थ्यो । अहिले लालपुर्जामा आफ्नो नाम समावेश भएपछि एक्लै पनि बाँच्न सक्छु भन्ने लागेको छ । आफुले पनि माटोको हक पाएकोमा खुशी लागेको छ । कबिता कार्की र गंगामाया सापकोटा जस्तै ६२ परिवारले संयुक्त लालपुर्जा बनाएका छन । यसबाट महिला मात्र नभई पुरुष समेत खुशी छन । संयुक्त पुर्जा बनाउनमा अभियाकनर्ता सरिता बस्नेतको महत्वपूर्ण भूमिका छ । उनले संयुक्त पुर्जाको कुरा गर्दा यस्ता कुरा नगर्नु । हामीले मिलेरै खाएका छौं । किन दोहोरो खर्च गर्ने ? जस्ता कुरा सुनाउँथे । उनले आफ्नो घरबाट शुरुवात गरिन । ६५ वर्षका ससुराको नाममा भएको लालपुर्जामा ६० वर्षीया सासुको नाम राखेपछि उनी अरुलाई बुझाउन सफल भईन ।

जग्गामा स्वामित्व पाएपछि बदलिएको जीवन :

किसाननगरका गण बहादुर क्यापछापी झ्यालमा सिसा भएको दुईतले पक्की घरमा बस्छन । यसअघि उनी गाउँ ब्लक जग्गामा छाप्रो हालेर बस्दै आएका थिए । गाउँ ब्लक जग्गा नापी भएपछि उनले १० धुर जग्गाको लालपुर्जा पाए । यसले उनलाई काम गर्न जाँगर थप्यो । प्रगती गर्ने अवसर आए । डेढ लाख नगद लगानी र आफ्नै मिहिनेतमा दुई तलाको पक्की घर बनाए ।

पुर्खौली जमिनको टुक्रासम्म नभएका गण बहादुर क्यापछापी २५ वर्ष हरुवा बसेका मान्छे हुन । जमिन्दारले उनलाई ५ कट्ठा जमिन दिने शर्तमा काम गरायो । तर दिएन । गाउँ ब्लकको सानो जग्गामा बसायो । जमिन्दारकै घरमा उनको बिवाह भयो । बिवाहपछि झन समस्या हुन थाल्यो । उनी हरुवा काम छोडी ज्यालामजदुरी गरेर गुजारा चलाउन थाले । यही क्रममा उनी चारघरे गाउँ भूमि

अधिकार मञ्चमा संगठीत भए । संगठन मार्फत गाउँ ब्लक जग्गा दर्ताको आवाज उठाईयो । त्यस बस्तीका अधिकाँश परिवार २०२७ सालदेखि गाउँ ब्लक जग्गा भोग गर्दै आएका थिए । भोग गरेको जग्गा दर्ता भएपछि जग्गाको स्वामित्व हुनुका साथै पहिचान पनि बढेको छ ।

संघर्षका लागि असल नेतृत्व :

गाउँ ब्लकमा बसेका गरीबहरुलाई गाबिस सचिवले हप्काएको देखे पछि अमर बहादुर कार्कीलाई असहय भयो । उनले अरु सुकुम्बासीलाई पनि गाउँ ब्लकमा बसाउने सोच बनाए । यसका लागि जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चमा सल्लाह गरि योजना बनाए । शुद्ध सुकुम्बासीहरुको पहिचान गरियो । बस्तीमा १८ परिवार शुद्ध सकुम्बासी देखिए । राजनीतिक दलका नेताहरु समेत बोलाई गाउँ ब्लकभित्र परेको खाली जग्गामा उनीहरुलाई बसाउने योजना बन्यो । गाबिस सचिवलाई अतिथि बनाई १८ परिवारलाई गाउँ ब्लकको जग्गामा बसाईयो । त्यसपछि जोतभोगको सिफरिस लिन गाबिसमा गए । सचिवले दिन मानेनन । कार्यालयमा ताला लगाएर सचिवलाई थुनेपछि सिफारिस दिने सहमति भयो ।

त्यसको केही समयपछि बिरोधीले बन मासेको आरोप लगाई बन कार्यालयमा मुद्दा हाले । त्यो समस्या समाधान गर्न अमर बहादुर कार्की बृक्षारोपण गर्ने योजना लगेर जिल्ला बन कार्यालयमा गए । बन कार्यालयले ८ हजार बिरुवा उपलब्ध गरायो । मुद्दा स्वतः निश्क्रिय भयो । ८ बिघा जग्गामा लिप्टिसका बिरुवा लगाईएका छन ।

मुद्दा निश्क्रिय भएपछि बिरोधीहरुले सुकुम्बासीलाई सहयोग नगर्ने षडयन्त्र गरे । कोही सहयोग माग्न जाँदा तिम्रो अध्यक्षसित माग्नु भन्न थाले । आफै आत्मनिर्भर कसरी हुने भन्ने बिषयमा मञ्चमा छलफल भयो । प्रत्येक परिवारले १/१ पसेरी(५किलो) धान उठाउने निर्णय गरे । हरेक वर्ष मंसिरमा धान उठाउँछन । यस वर्ष पनि २५ मन धान संकलन भएको छ । कसैलाई समस्या पर्दा धान ऋण दिन्छन र फसलका बेला धान नै असुल गर्छन । यसले उनीहरुको जिविका चलाउन सजिलो भएको छ । अहिले बिद्यालय ब्यवस्थापन समितिमा सदस्य हुनका लागि माग गरिरहेका छन । हातेमालो कृषि सहकारी संस्था बनाएर बचत गर्न थालेका छन । सामुहिक रुपमा माछा पालेर एक वर्षमा ९० हजार आम्दानी भएछ । बस्तीमा पक्की शौचालय छन । गैरसरकारी संस्थाहरुले सहयोग गर्छन भन्ने थाहा पाएपछि संस्थाहरुमा गएर तपाईहरुको सहयोग गरीबलाई किन हुँदैन भन्ने प्रश्न गरे । त्यसपछि युएनडिपीको सहयोगमा पक्की शौचालय बनेका छन । गरीबि निवारणले पनि सहयोग गरिरहेको छ ।

उत्पादन बढाउन सामुदायिक भूमि सुधार :

खाडी मुलुकको रोजगारीबाट जिविका चलाउँदै आएका सिन्धुपाल्चोकको राम्चे गाबिसमा पर्ने पखेराका थामी परिवार खेतीपातीलाई जिविकाको बिकल्प बनाउन थालेका छन । आफ्नो दर्ता जग्गा नभएका १० परिवार थामी अरुको जग्गा कमाउने गर्थे । जमिन्दारले मोही बेदखल गर्न थालेपछि उनीहरु बैदेशिक रोजगारीमा संलग्न हुन थालेका हुन । अहिले सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र र ग्रामीण बिकास समाजको सहयोगमा सामुदायिक भूमि सुधारको अभ्यास हुन थालेपछि खेतीतिर अर्कषित भएका छन । कसैले आफुसंग भएको जग्गामा खेती गरेका छन भने कोही एक बालीको अधिया बुझाउने गरि जमिन्दारको जग्गामा खेती गरिरहेका छन । उब्जनी नहुने ठानिएको पाखो जग्गामा तरकारी र च्याउँ

उत्पादन गरेका छन । पोखरी निर्माणका लागि सहयोग पाएपछि तरकारी उत्पादन गर्न सजिलो भएको छ । गाउँमै उत्पादन बढाउन सके बिदेशिनु पर्ने बाध्यता हट्ने उनीहरुको अपेक्षा छ ।

उत्पादन बढाउने काम संगै मोही हक लिन पनि संघर्ष गरिरहेका छन । उनले कमाउने जग्गाका धनी गाउँमा बस्दैनन । खेती पनि गर्दैनन । सुनकोशी नदीको छेउमा रहेको सो बस्ती नजिकै हाईड्रो पावर बनेपछि जग्गा महंगो भयो । अरु ब्यावशाय गर्न सकिने सम्भावना देखेर जग्गाधनीहरुले मोही बेदखल गर्न थाले । २०२१ सालदेखि दर्तावाल मोहीको रुपमा जग्गा कमाउँदै आएपनि जग्गाधनीहरुले २०४५ साल र २०५३ सालमा बेदखल गरे । अहिले बेदखल गर्ने कार्य बिरुद्ध संगठीत भएका छन । जग्गाधनीले मोही हैन भन्ने खालका झुटा प्रमाण बनाउन सक्ने भएकाले आफु मोही भएको प्रमाण बनाउन गाबिसबाट जोतभोगको आधारपत्र लिन थालेका छन । यस्तै राम्चे ठोट्नेरीका किसान सामुदायिक बन, बाँझो रहेको खाली जग्गामा अलैंची, अम्रिसो, तथा फलफूल खेती गरि आयबृद्धिमा लागेका छन ।

बदलिएका किसान र गुठी संघर्ष :

राम्चे ९ पाल्लेका किसान यसोदा रखाल खेतीपातीबाटै वर्षमा २ लाख कमाउँछन । उनी मात्र नभई पाल्लेका अधिकाँश परिवार खेतीपातीबाटै आत्मनिर्भर बन्न थालेका छन । लालीगुराँश कृषि सहकारी संस्था मार्फत आयबृद्धिका काम गरिरहेका छन । गाई पालनबाट दैनिक २ सय ४० लिटर दुध उत्पादन गर्छन । सामुहिक रुपमा डेरी सञ्चालन गरेका छन । संगठनका सदस्यहरु मिलेर आफुसंग भएको जग्गामा चक्लाबन्दी खेती भईरहेको छ । गुन्द्रुक उत्पादन पनि ब्यावशायिक रुपमा भईरहेको छ ।

यो अवस्थामा आउन उनीहरुले कठिन संघर्ष गर्नु परेको थियो । ति किसानहरु गुठीको जग्गा कमाउँथे । वर्षेनी दशैंमा १० मानाको दरले तिरो उठाउनु पर्थ्यो । भोग गरेको जग्गामा उनीहरुको अधिकार थिएन । ब्यावशाय सञ्चालन गर्न पाउँदैनथे । २०३७ सालदेखि गुठी दर्ताको कुरा उठेपनि कसैले सुनेका थिएनन । २०५३ देखि यसले आन्दोलनको रुप लियो । गुठीलाई रैकर गराउन २० औं पटक गुठी संस्थान, भूमि सुधार मन्त्रालयमा डिलेगेशन जाँदा पनि केही भएन । त्यसपछि भूमि अधिकार मञ्चमा संगठीत भई १८ गाबिसका गुठीपिडित मिलेर जिल्ला प्रशासन र मालपोत कार्यालयमा ताला लगाएर धर्ना दिए । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले भूमिको भूसम्म थाहा छैन भनेर पञ्छिन खोजे । आन्दोलन निरन्तर भएपछि मालपोत कार्यालयमा प्रतिपरिवारलाई ८ रोपनीका दरले मोहीयानी हक दिने सहमति भई निबेदन माग गरियो । ६ हजार ५ सय निबेदन दर्ता भए । त्यसपछि गुठीसंस्थानमा लगत हेर्न गए । लगत भेटिएन । उनीहरुले कमाएको गुठी काल्पनिक रहेछ । त्यो थाहा भएपछि मालपोतमा भएको सहमति नमानेर भोग गरेका आधारमा जग्गा रैकर गर्न माग गरि आन्दोलन चर्काए । पछि भोगकै आधारमा जग्गा दर्ता हुने भयो । २०६५ मा गुठी जग्गामा स्वामित्व पाए ।

गुठी रैकर हुनु अगाडी त्यहाँका किसानलाई जग्गाको लालपुर्जा नहुनु मात्र समस्या थिएन । लालपुर्जा भएका परिवारले गुठीमा बसेकालाई ऋण दिंदैनथे । खेती गर्न जाँगर थिएन । गुठीमा बसेकालाई अरुले छोरी दिन समेत मान्दैनथे । साहुबाट ऋण लिनु पर्दा घिउ, भाले, बोका चढाउनु पर्थ्यो । अहिले समस्या छैन । केहीले ८० रोपनी भन्दा बढी जग्गा समेत पाएका छन । लालपुर्जा बैंक, सहकारीमा राखेर ब्यापार ब्यावशाय गरेका छन । ८ जोडीले श्रीमान श्रीमतिको नाममा संयुक्त बनाएका छन ।

अध्ययन भ्रमणपछि सहभागिहरुले आफ्नो क्षेत्रमा गर्न सक्ने सम्भावित काम :

डडेल्धुरा	सुर्खेत	दैलेख
आफ्नो क्षेत्रमा भएका भूमिहीन, सुकुम्बासी, ऐलानीमा बस्नेहरुको तथ्यांक लगत लिई वकालतीय सामग्री बनाउने ।	गाबिस सचिवले जोतभोगको प्रमाण दिन मानेको छैन । दलहरुसित बसेर सर्वदलिय निर्णय गराई प्रमाण लिने ।	ब्यक्तिगत रुपमा बाँझो छोडिएको र पर्ति जग्गामा फलफूल, नगदेवाली लगाई सामुहिक उत्पादन गर्ने ।
ऐलानीमा बसेकाहरुको लगत अनुसार फाईल तयार गरि बसोबास तथा जोतभोगको प्रमाणका लागि गाबिसमा पेश गर्ने ।	ऐलानी, पर्ति जग्गा खोजी सामुहिक खेज्ञज्ञ ीगर्ने । स्थानिय स्रोत जुटाई भूमिघर बनाउने । जिल्लामा भूमि अधिकार सम्बन्धि कानुनी प्रशिक्षण राख्ने ।	आफ्नो जग्गा नभएका दलितहरु सार्वजनिक ठाउँमा बसेका छन । उनीहरुको आडमा अरुपनि बस्न थालेका छन । वास्तविक भूमिहीन बस्न दिने र अरुलाई हटाउनु पर्ने बिषयमा वकालत गर्ने ।
बिवादरहीत ठाउँमा सामुहिक खेती गरि उत्पादन बढाउने ।	भ्रमणबाट भएको सिकाईको आधारमा संयुक्त लालपुर्जा बनाउन प्रेरित गर्ने ।	२०४८ देखि गुठी कमाउने किसानले तिरो तिरेका छैनन । गुठीलाई रैकर बनाउने प्रक्रिया बुझी अभियान थाल्ने ।
भूमि अधिकार मञ्च गठन नभएका क्षेत्रमा मञ्च गठन गरि भूमि अधिकारका लागि परिचालन गर्ने ।	२०६२ मा बनाएको लालीगुराँश ताजा तरकारी तथा बिउ उत्पादन समुह छ । ९५ हजार रुपयाँ कोष पनि छ । त्यस मार्फत ब्यावशायिक खेज्ञज्ञ ीगर्ने ।	मिश्रीत खेती र ब्यावशायिक पशुपालनका बिषयमा समुहका सदस्यहरुसित छलफल गर्ने । मिश्रीत खेज्ञज्ञ ीगर्ने ।
सामुदायिक काममा जनसहभागिता बढाउन सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्ने । अभियानमा महिला सहभागिता बढाउने ।	महिलाहरुको सहभागितामा हरियाली समुह छ । त्यसलाई क्रियाशील बनाउने ।	नगदेवाली र तरकारी खेतीलाई ब्यावशायिक बनाउने । बिभिन्न संस्थाहरुले बनाएका कृषि समुहलाई एउटै सहकारीमाआवद्ध गराई काम गर्ने ।
कबिता कार्कीले संयुक्त लालपुर्जा बनाउँदा दाईजो पाएको महसुस भयो भने । यही कुरालाई उदाहरण बनाएर संयुक्त पुर्जा बनाउन सम्झाउने ।	पानी नलाग्ने पहाडी भागमा डालेघास वा भुईघास लगाई पशुपालनको आधार तयार गर्ने ।	भूमि अधिकार मञ्चको काम गुठी रैकरमात्र नभई उत्पादन बढाउने पनि हो, भन्ने कुरा बुझाई आन्दोलन बलियो बनाउने ।
बाढी प्रभावित जग्गामा बिरुवा रोप्ने योजना बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।	ऐलानी जग्गा भोग गरेको प्रमाण लिन पाको उमेरका मान्छेहरुलाई बोल्न लगाई गाबिसमा प्रभाव पार्ने ।	बाँझो रहेको र खेती पनि गर्न नसकिने ठाउँ खोला, खोल्सामा अम्रिसो, फलफूलका बोट रोप्ने ।

जोगबुढामा भएका तरकारी उत्पादन समुहलाई सक्रिय बनाउने ।	भूमि अधिकार र कानुनी प्रक्रियाका बिषयमा सीप बढाउन जिल्ला मञ्चमार्फत तालिम आयोज्ञद्द ीगनर्झदे ।	जिल्ला मञ्चसित सल्लाह गरि आलु खेतीलाई व्यावशायिक बनाउने ।
बिद्यालयको स्वामित्वमा रहेको खाली जग्गामा सामहिक खेज्ञद्द ीगर्ने । मौसमी बाली संकलन गरि धर्म भकारी स्थापना गर्ने ।	जग्गामा महिलाको हक कायम गराउन संयुक्त पुर्जा अभियानमा बढी खट्ने । यस सम्बन्धि बढी छलफल गर्ने ।	भूमि अधिकार मञ्चमा सानोतिनो जग्गा किनेर लालपुर्जा लिएका परिवार पनि छन । उनीहरुलाई संयुक्त लालपुर्जा बनाउन प्रेरित गर्ने ।

सिकाई भ्रमणको सार र योजना

भ्रमणमा देखिएका असल अभ्यास

- संगठनका स्वागत । टपरीको खाना । भूमिघरको बास ।
- संगठनमा महिलाहरु बढी सक्रिय । बलियो संगठन ।
- जग्गा दावी गर्ने बनाउन जोतभोगको आधार प्रमाण पत्र लिने । र त्यसका लागि भएका संघर्ष ।
- आन्दोलन कोष । आफ्नै लगानीमा बनाईएका भूमिघर ।
- राम्रो, नराम्रो छुट्याएर जग्गाबाँड्न सक्ने संगठनका सदस्यहरुमा सिर्जनात्मक सोच । यसले संगठनमा बिवाद छैन । नेतृत्व सफल छन ।
- बाँझो, नदी उकास जग्गाको उपयोग ।
- जोतभोगको प्रमाण दिन सुकुम्बासीको पक्षमा भएका दलहरुका निर्णय । सहयोग ।
- गाबिसमा भूमि अधिकार कोष । भूमि अधिकारबाटै बञ्चितहरुको पक्षमा खर्च हुने ।
- मिश्रीत खेती प्रणाली । बिष्णुदेव महतोको प्रतिस्पर्धात्मक खेती ।
- संयुक्त लालपुर्जा अभियान । यसले महिलाका आएको उत्साह र अभियानकर्ताको मिहेनेत ।
- बगरमा खेती खेती । वर्षभरी खान पुग्ने अन्न उत्पादन । नदी नियन्त्रणको योजना ।
- बाँझो जग्गा उपयोग गर्दा ठेकेदारहरुसित अभियानकर्ता राजेन्द्र महतोले सामाना गर्नु परेको चुनौती ।
- धनीहरुले सकुम्बासीले सहयोग गर्न छोडेपछि अन्न संकलन गरी सहयोग लिनेदिने चलन ।
- ज्यालादारी पाउँदा अन्न किनेर खाने । भाकमारी वा काम नपाउने बेलाका लागि आफ्नै खेतीबाट उब्जेको अन्न थन्काएर राख्ने चलन ।
- संगठनमा लागेपछि फेरिएको शोभा बि.क.को जिन्दगी ।
- रचनात्मक तरिकाबाट समस्या समाधान गर्न सक्ने नेतृत्व अमर बहादुर कार्कीको भूमिका ।
- गुठी रैकरका लागि भएको संघर्ष । बालीचक्ला र अगुवा धन बहादुर, राम बहादुर कार्कीको भूमिका ।

- सामुदायिक बनभित्र अलैंची र अम्रिसो । पाखो जग्गामा सुन्तला खेती ।
- मोही बेदखली हुन नदिन जोतभोगको प्रमाण ।
- संयुक्त पुर्जा बनाउने जोडीलाई अभिनन्दन ।
- शोषण बिरुद्धको अभियान । संगठीत भएपछि अधिया कमाउने जमिन्दारलाई एकबाली मात्रै अधिया बुझाउन थाले ।

आफ्नो क्षेत्रमा गर्न सकिने सम्भावित काम :

- गाउँ मञ्च गठन नभएको ठाउँमा मञ्च गठन गर्ने । भएका ठाउँमा भूमि घर बनाउने । आन्दोलन कोष संकलन गर्ने ।
- ऐलानीमा बस्ने र सुकुम्बासीको लगत संकलन गरि वकालतीय सामग्री बनाउने । उनीहरुलाई जोतभोगको आधार प्रमाण पत्र दिलाउने ।
- गुठी आन्दोलन बलियो बनाउन संगठन बलियो बनाउने । प्रमाणहरु संकलन गरि जिल्लामा दवाव दिने । केन्द्रमा डलिगेशन लैजाने ।
- बाँझो रहेको जग्गामा प्रकृति हेरी सामुहिक खेती गर्ने । फलफूल, नगदेबाली लगाउने ।
- बिवादरहित खाली जग्गामा सामुहिक खेङ्गघ ागर्ने । बगर र सामुदायिक बन क्षेत्रमा बृक्षारोपण गर्ने ।
- अगुवा र संगठनका पदाधिकारीलाई संयुक्त पुर्जा बनाउन लगाउने ।
- भ्रमणमा सहभागि ब्यक्ति -दिगम्बर ओभ्मा, हर्कमति कार्की, रमा वली, कमल रोकाया, गीता ज्ञवाली, महेन्द्रनाथ योगी, मिना भाट) ले आफ्नो टोलमा पर्ने संगठनलाई बलियो बनाउने । नमुना बनाउने ।
- ऐलानी दर्ता गर्न, नापी भएको जग्गाको पुर्जा लिन र अंशबण्डा, नामसारी जस्ता समस्या स्थानिय तहमै समाधान गर्नका लागि प्रयास गर्ने ।

भ्रमण टोलीको सामुहिक कार्ययोजना :

क.सं.	क्रियाकलाप	स्थान	समय	जिम्मेवारी
१	गाउँ भूमि अधिकार मञ्च निर्माण ।	डडेल्धुरा -५ सुर्खेत -७ दैलेख -५	२०७१ बैशाख भित्र	भ्रमणका सहभागि
२	टोल स्तरीय सामुदायिक भूमि सुधारको खाका बनाउने ।	जोगबुढाको ३, शिर्षको २, दैलेखको ४, सुर्खेतको ३ स्थानमा	२०७० चैत्र १५ भित्र	भ्रमणका सहभागि र कार्यकर्ता

३	सामुदायिक भूमि सुधार सम्बन्धि गाबिस तहमा छलफल र खाका निर्माण ।	डडेल्धुरा -३, सुर्खेत -३, दैलेख -३ गाबिसमा	२०७० चैत्र मसान्तसम्म	भ्रमणका सहभागि र कार्यकर्ता
४	बाँझो जग्गामा बृक्षारोपण गर्ने ।	३ जिल्लाको एक एक स्थानमा	२०७० असार	भ्रमणका सहभागि
५	संयुक्त लालपुर्जा बनाउने ।	जोगबुढा र शिर्ष ८०, सुर्खेतमा १००, दैलेखमा १० जोडी	२०७० चैत्र १० सम्म	भ्रमणका सहभागि र कार्यकर्ता
६	जोतभोगको प्रमाणका लागि गाबिसमा निबेदन दिने ।	डडेल्धुरा १५०, दैलेख ४०, सुर्खेत ५० जना	२०७० चैत्र मसान्तसम्म	भ्रमणका सहभागि र कार्यकर्ता
७	अध्ययनबारे जिल्ला मञ्चमा छलफल	जिल्ला मञ्च वा अभियान सञ्चालित क्षत्रमा	डडेल्धुरा र दैलेखमा फागुन १० गते, सुर्खेतमा फागुन ७ गते	भ्रमणका सहभागि

भ्रमणको वास्तबिक खर्च बिवरण :

क.सं.	खर्च बिवरण	रकम	कैफियत
१	बसभाडा -आउँदा ५९५० जाँदा ११४८५)	१७४३५	
२	बाटोको खाना खर्च	१२०००	
३	भ्रमण अवधीमा भएको खाना, खाजा खर्च	२३०३०	
४	भ्रमण अवधीको नीजि खर्च	९६००	
५	डिजल र कर(प्रवेश, पार्किंग)	१८६४६	
६	स्टेश्नरी	८३०	
७	औषधी	२९०	
८	भ्रमण अवधीमा बास	७७००	
९	भूमिघरमा खाना	१५००	
१०	भूमिघरमा बास	१७००	
११	गाडी रिजर्भ गरेको भुक्तानी	३१५००	
	कुल जम्मा	**१,२४,२३१**	